

TEOLOGIA PRAKTYCZNA
UNIwersYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA • WYDZIAŁ TEologiczny
TOM 3, 2002

JÓZEF BANIAK

Problem roli społecznej kapłana

Istota i zakres roli księdza oraz możliwości jego wpływu na religijność i moralność ludzi interesują reprezentantów różnych dyscyplin naukowych, w tym również socjologów religii. W rezultacie tego zainteresowania powstało wiele studiów teoretycznych i opracowań empirycznych, poświęconych roli i funkcjom księdza w parafii i w społecznościach świeckich. Jednocześnie skonstruowano także liczne typologie funkcji kapłańskich, biorąc pod uwagę różne ich kryteria¹.

Rola księdza interesuje w szczególności Kościół katolicki. Wyraz tego zainteresowania jest widoczny zarówno w jego doktrynie i teologii pastoralnej, jak i w przepisach prawa kanonicznego. Własną syntezę i kwintesencję zainteresowanie to znajduje w nauczaniu Soboru Watykańskiego II, wyrażonym w Dekretach — o formacji kapłanów oraz o posłudze i życiu kapłanów².

Aktualna liczba studiów teoretycznych i badań empirycznych, poświęconych kapłaństwu i kapłanom, nie wyjaśnia gruntownie, ani nie precyzuje istoty i zakresu roli księdza w grupie religijnej i w społeczności świeckiej. Literatura ta nie informuje także, jaki jest rzeczywisty zasięg oddziaływania i wpływu księży na religijność i moralność ludzi — dorosłych i młodzieży.

Dostrzegane trudności i wątpliwości wynikają z samej specyfiki roli księdza, którą odgrywa on w grupie religijnej i w środowisku laickim, niekiedy już zupełnie nie religijnym czy indyferentnym religijnie. Ksiądz, odgrywając swoją rolę w Kościele i w społeczeństwie laickim, musi nie tylko zaspokoić potrzeby i oczekiwania wiernych, lecz także musi urzeczywistniać codziennie misję Kościoła, dawać świadectwo obecności

¹ Por. J. Brothers: *Social Change and the Role of the Priest*. „Social Compass”. R. 1963 nr 10 s. 477–489; W. Blizzard: *The Parish Minister's Self-Image of his Master Role*. „Pastoral Psychology”. R. 1958 nr 12 s. 12; R. V. McCann: *The Churches and Mental Health*. New York 1962 s. 40–52; T. Lindner, L. Lentner, A. Holl: *Priesterbild und Berufswahlmotive*. Wien 1963 s. 32–37; O. Schreuder: *The Parish Priest as a Subject of Criticism*. „Social Compass”. R. 1989 nr 4 s. 115–126.

² Zob. Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Poznań 1968 s. 286–312, 487–536.

ideałów religijnych (Boga) w jego strukturach, przyczyniać się własnymi postawami i zachowaniami (działaniami) do wzrostu zaangażowania religijnego i moralnego swoich parafian³.

Sytuacja ta wskazuje na potrzebę doprecyzowania, czy nawet redefinicji roli księdza. Dawny model tej roli już się zdeaktualizował, nie odpowiada już mentalności religijnej i świeckiej (np. kulturowej, obyczajowej) ludzi jako członków Kościoła. To, co amerykański teolog Richard Niebuhr stwierdzał jeszcze pod koniec lat pięćdziesiątych o roli kapłana, iż dawniej nie kwestionowano zasadniczych zadań kapłańskich i ich hierarchii, cnót wymaganych od kapłana, źródeł jego autorytetu, osób i grup korzystających z instytucji kapłaństwa — obecnie nie jest już zdecydowanie czymś pewnym i stałym, a zostało zachwiane i podważone⁴. Redefinicja tej roli stała się więc koniecznością, aczkolwiek zdawano sobie już wtedy sprawę z tego, że przeprowadzenie jej nie będzie zadaniem łatwym i prostym. Jednakże próby takie podejmowano, uzyskując powodzenie na tym polu aktywności kościelnej i naukowej.

Interesującą bez wątpienia koncepcję roli księdza zaproponował teolog pastoralista Leo von Deschwanden, dzieląc ją na dwa typy — specyficzną i dyfuzyjną⁵. Rola specyficzna jest związana z religijnością instytucjonalną i odznacza się totalnym charakterem, czyli obejmuje wiele tak zwanych segmentów ról, jakie odgrywa ksiądz w grupie religijnej i świeckiej. W zakres tej roli wchodzi następujące funkcje: nauczyciela wiary, szafarza sakramentów, kierownika społeczności parafialnej, przewodniczącego zgromadzenia religijnego, kierownika sumień penitentów, doradcy ludzi w sprawach świeckich. Z kolei rola dyfuzyjna jest związana wprost z religijnością indywidualną, często selektywną i pozainstytucjonalną, w wyniku czego ma ona również charakter innowacyjny. Rola ta obejmuje różne inicjatywy pastoralne księdza, przyczyniając się zarazem do modernizacji metod i narzędzi jego działalności duszpasterskiej, jak i do formułowania nowych jej postaci. W roli tej akcent spoczywa na duszpasterstwie osobowym i jednostkowym wiernych, co pozwala księdzu na dotarcie z posługą religijną do licznych jednostek tworzących wspólnotę parafialną.

Główny problem niniejszej refleksji sprowadza się do sformułowania podstawowych pytań, które własnym akcentem uzasadniają tytuł jej nadany. Pytania te są następujące: czy rzeczywiście kapłan jest typem roli społecznej? Jaka jest specyfika roli kapłańskiej i jakie elementy ją tworzą? Czy elementy tworzące rolę kapłańską są wszystkie jednakowo ważne i zawsze to samo znaczące, czy też są one różne i uzależnione w zakresie znaczenia od czynników zewnętrznych i cech osobowych księdza? Czy wzór roli księdza, obowiązujący w Kościele, znajduje akceptację wśród katolików świeckich? Odpowiedź na te pytania okaże się łatwiejsza wtedy, kiedy wcześniej zostanie wyjaśnione samo pojęcie roli społecznej w socjologii, czyli kiedy ukażemy, czym rola ta jest w swej istocie, co ją konstytuuje i jakie są jej typy.

³ Por. J. Majka (red.): *Osobowość kapłańska*. Wrocław 1973 s. 77–80.

⁴ H.R. Niebuhr: *The Purpose of the Church and his Ministry*. New York 1956 s. 50.

⁵ L. von Deschwanden: *Die Rolle des Gemeindepriesters zwischen Kirche und Gesellschaft*. W: J. Wossner (red.): *Religion im Umbruch*. Stuttgart 1972 s. 395–409; Tenże: *Eine Rollenanalyse des katholischen Pfarreipriesters*. „Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie”. T. IV. Beiträge zur religionssoziologischen Forschung. Köln–Opladen 1968 s. 125–135.

I. Pojęcie roli społecznej w socjologii

W socjologii można spotkać wiele definicji roli jednostki, jaką odgrywa ona w grupie społecznej. Bardzo często rolę tę odnosi się do statusu społecznego, czyli do stanowiska lub pozycji społecznej, jaką jednostka zajmuje w określonej grupie, organizacji czy w globalnym społeczeństwie. Rola społeczna jest więc tam widoczna, gdzie jednostka pozostaje wystarczająco silnie związana z grupą swego odniesienia. Rola ta kształtuje się pod wpływem grupy, jednakże wpływ jej jest tym większy, im bardziej dana grupa społeczna jest dla jednostki grupą odniesienia. Th. M. Newcomb stwierdza, że (...) poszczególne jednostki przyswajają sobie postawy cenione w grupie własnej w tej mierze, w jakiej grupa ta jest dla nich pozytywnym punktem odniesienia⁶. W świetle tego stwierdzenia rolę społeczną jednostki w grupie ujmuje się jako rodzaj i sposób, w jaki dane stanowisko społeczne jest przez swego nosiciela przyjmowane, utrzymywane i w jaki sposób wypełnia się obowiązki z nim związane⁷. A zatem rolę definiuje zespół norm i oczekiwań uświadamianych sobie przez jednostkę zajmującą określoną pozycję społeczną. Odtwórca jakiegokolwiek roli społecznej (policjant, nauczyciel, lekarz, uczony, ojciec rodziny, ksiądz) musiał wprawdzie przyswoić sobie normy właściwe dla tej roli, względnie został poinformowany o nich przez kogoś innego w formie stosownego treningu (przeszkolenia). Jego zachowanie będzie wtedy zgodne z oczekiwaniami środowiska, w którym spełnia on swoje funkcje, w którym odgrywa on własną rolę społeczną. Opinia publiczna orientuje się dostatecznie co do charakteru danej roli społecznej i dlatego jej oczekiwania dotyczące odtwórców (aktorów) tej roli są konkretne i rzeczowe. Rola ta ma często charakter kompleksowy, który implikuje znaczące konsekwencje dla jednostki ją odgrywającej w grupie. Fakt ten stanowi podstawę harmonii i porządku w społeczeństwie⁸.

Inni jeszcze socjologowie odnoszą pojęcie roli społecznej do pewnego układu społecznego (np. funkcjonalnego), rozumiejąc przez nią zespół czynności wykonywanych w ramach tego układu, albo dostrzegając w niej zespół funkcji spełnianych przez określoną instytucję społeczną, albo też pozycję społeczną w ramach całego układu. W tej koncepcji odróżnia się rolę wykonywaną od roli oczekiwanej czy projektowanej. Jednakże te dwa typy roli rzadko są identyczne, rzadko pokrywają się wzajemnie, choć błędnie nie zawsze popełniają ich odtwórcy (aktorzy)⁹. Jednakże rola społeczna nie jest jedynie odzwierciedleniem pozycji już posiadanej, ponieważ często bywa i tak, że rola ta jest odbiciem pozycji, do której jednostka dopiero aspiruje, do której sama dąży. Jednostka taka musi zatem wprawdzie zabiegać o możliwość spełnienia wybranej samodzielnie roli w grupie społecznej. Ranga pozycji implikuje stopień znaczenia roli społecznej w grupie. Także internalizacja roli bywa ważnym środkiem walki

⁶ Th.M. Newcomb: *Kształtowanie postaw jako funkcja grup odniesienia*. W: A. Malewski: *Zagadnienia psychologii społecznej*. Warszawa 1962 s. 103.

⁷ Por. H. Schoeck: *Kleines Soziologisches Wörterbuch*. Freiburg in Br. 1969 s. 283.

⁸ Por. W. Goddijn: *Rola kapłana w Kościele i społeczeństwie*. W: *Ludzie-wiara-Kościół. Analizy socjologiczne*. Warszawa 1966 s. 206.

⁹ Por. J. Majka: *Spółeczna rola proboszcza w parafii*. W: Tenże: *Socjologia parafii. Zarys problematyki*. Lublin 1971 s. 173-184.

o tę właśnie pozycję w grupie. Ta możliwość pozwala odróżnić role społeczne narzucone jednostce z zewnątrz od ról stanowiących wynik jej życiowych zabiegów i aspiracji. W tym znaczeniu rola społeczna jest organicznym spletem szeregu zachowań jednostki w różnych sytuacjach i okolicznościach¹⁰.

Warto wspomnieć również o prawnym aspekcie roli społecznej. W tym aspekcie daną rolę można odgrywać formalnie lub nieformalnie. W pierwszym przypadku jednostka odgrywa swoją rolę zgodnie z przepisami prawa, które określają ramy kompetencji przewidzianych dla stanowiska zajmowanego przez jednostkę w grupie społecznej. W drugim zaś przypadku jednostka odgrywa swoją rolę zgodnie z autorytetem i funkcją spełnianą w grupie społecznej, bazując przy tym na ocenie społecznej, dotyczącej tej właśnie roli.

Dodać tu należy, iż w większości grup społecznych podstawowe znaczenie ma rola przywódcy (lidera), którą mogą odgrywać jedynie jednostki odznaczające się cechami i walorami nie spotykanymi u pozostałych członków grupy. Te jednostki są w grupie zauważane i wybierane (delegowane) do odgrywania roli przywódcy. Wybór taki gwarantuje jednostce przywódczej autorytet i szacunek w ramach grupy oraz upoważnia ją do reprezentowania grupy na zewnątrz¹¹.

Te dwie koncepcje roli społecznej — socjologiczna i prawna — będą stanowić kryterium ujęcia i oceny roli społecznej księdza, jaką odgrywa on w grupie religijnej i świeckiej, umożliwiając ekspozycję jej cech podstawowych, składników i procesu realizacji w obu skalach odniesienia.

II. Kapłaństwo jako podstawa roli księdza w grupie religijnej i społecznej

Przyjmuje się założenie, iż podstawą roli społecznej księdza w grupie religijnej jest kapłaństwo jako specyficzny urząd kościelny. Kapłaństwo urzędowe można interpretować z wielu różnych punktów widzenia, wykorzystując w tym celu rezultaty nauk humanistycznych i teologicznych. Wychodząc z historycznego punktu widzenia, widzimy, że zespół czynności przewidzianych dla kapłana kształtował się pierwotnie jako wynik społecznego podziału pracy w obrębie grupy. Ta opcja znajduje swoje potwierdzenie w historii Kościoła chrześcijańskiego, w historii jego dynamicznego rozwoju oraz w ewolucji funkcji kapłańskich, w ramach których była widoczna realizacja zadań księdza w dziejach Kościoła. W świetle tego można zapytać, czy i na ile uległy zmianie zadania i obowiązki dzisiejszego kapłana (deontologia kapłańska) w relacji do zadań i obowiązków kapłana pracującego w Kościele kilka wieków wcześniej?

Klasyk socjologii religii, Henri Spencer, wyprowadzając instytucję kapłaństwa z pierwotnej religii politeistycznej, stoi na stanowisku, że kapłaństwo zaistniało jako

¹⁰ Por. H. Schocck, dz. cyt., s. 284.

¹¹ Zob. J. Szczepański: *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1972 s. 232–233.

wynik społecznego podziału czynności w ramach szerszej aktywności grupy społecznej o charakterze religijnym¹². Wyjaśnia on, iż pierwotnie funkcje kapłana łączyły się w jednej osobie z funkcją czarownika, egzorcysty, proroka, lekarza, maga, wodza plemienia itp. Dopiero po utworzeniu się hierarchii społecznej i po wyodrębnieniu czynności religijnych i magicznych w cyklicznym procesie specjalizacji powstała specjalna i wyłączna grupa ludzi, którzy zajmowali się jedynie lub prawie jedynie czynnościami kultowymi, mającymi na celu wzrost chwały Boga (bóstwa). W społecznym podziale pracy kapłanom przypadały czynności pozaprodukcyjne, dlatego też zaangażowali się oni aktywnie w rozwój kultury, oświaty i nauki. W chrześcijaństwie, a zwłaszcza w katolicyzmie, kapłaństwo stanowi instytucję zawodową, której odpowiadają dwa podstawowe kryteria: działalność przeznaczona dla innych ludzi oraz działalność wymagająca wcześniejszego przygotowania w postaci wykształcenia profesjonalnego i formacji religijnej, duchowej i moralnej¹³.

W ujęciu prawa kościelnego kapłaństwo instytucjonalne jest określane jako swoista praktyka religijna, mająca specjalne znaczenie i właściwości nadające księdzu bardzo szeroki zakres władzy nad innymi ludźmi. Praktyka ta udziela także księdzu na sposób charyzmatyczny specjalnych zdolności do spełniania wielorakich funkcji praktycznych (duszpasterskich) w grupie religijnej¹⁴.

W ujęciu teologii katolickiej kapłan to (...) *człowiek wezwany przez Kościół, aby czynnie pośredniczył między ludźmi i Bogiem ofiarą mszy świętej i przez swój bytowy związek z Chrystusem, jedynym Pośrednikiem żyjącym w Kościele*¹⁵. Znacznie szerzej teologiczną koncepcję kapłaństwa hierarchicznego rozwinął Sobór Watykański II, akcentując wyraźnie rolę kapłana we wspólnocie wierzących, czy też postulując stosowny model kapłana-duszpasterza¹⁶. W świetle więc koncepcji teologii katolickiej (...) *w Kościele powszechnym kapłanem jest ten, kto z mocy święceń posiada władzę konsekrowania i rozgrzeszania oraz udzielania innych sakramentów, zaś Kapłaństwo to urząd i godność pośrednika między bóstwem i ludźmi*¹⁷. Definicja ta określa nie tylko zespół cech kulturowych kapłana, lecz także zawiera arbitralnie określone funkcje „urzędu”, którego wykonawcą jednostka staje się przez akt specjalnej nominacji. Urząd ten uzyskuje się stopniowo: począwszy od powołania kapłańskiego, poprzez edukację i specjalne wychowanie w seminarium duchownym, aż do nadania alumnowi praw i przywilejów należnych osobom duchownym, stale związanych z całokształtem ich życia, a nie z jakimś jego fragmentem. Do urzędu kapłańskiego należą zatem specy-

¹² Por. H. Spencer: *Instytucje kościelne*. Warszawa 1981 s. 34–35.

¹³ Por. E. Ciupak: *Kapłaństwo — powołanie i zawód*. W: Tenże: *Kult religijny i jego społeczne podłoże*. Warszawa 1965 s. 393.

¹⁴ Por. J. Grabowski: *Prawo kanoniczne*. Warszawa 1948 s. 123–128. Autor definiuje kapłaństwo jako „(...) sakrament, który daje władzę i zdolność do spełniania czynności duchownych”.

¹⁵ Zob. W. Granat: *Sakramenty święte*. Cz. I. Lublin 1961 s. 343.

¹⁶ Zob. *Sobór Watykański II*, dz. cyt., s. 485; por. J. Baniak: *Kapłan i kapłaństwo w świetle badań socjologicznych i postulatów Vaticanum II*. „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”. R. 1987 z. 1 s. 81–102; S. Głowa: *Kapłaństwo według myśli Soboru*. W: *Kościół w świetle Soboru*. Poznań 1968 s. 194.

¹⁷ M. Kowalewski: *Mały Słownik Teologiczny*. Poznań 1959 s. 184; por. G. Greshake: *Być kapłanem*. Wrocław 1984 s. 123–128.

ficzne, nie spotykane w innych urządach (zawodach) czynności, jak choćby utwierdzanie ludzi w wierze religijnej, celebrowanie mszy świętej, kształtowanie religijności i moralności katolików świeckich słowem (nauczaniem) i własnym przykładem, przestrzeganie we własnym życiu kapłańskim zasad profetyzmu i wskazań ewangelicznych. Te zadania są zarezerwowane dla księdza na mocy święceń kapłańskich i misji kościelnej, udzielonej mu przez biskupa. Dlatego nikt inny, nie wyposażony w te właściwości, nie może wykonywać tych zadań w Kościele.

Teologiczna koncepcja kapłaństwa jest wprawdzie nieweryfikowalna empirycznie, niemniej powoduje pewne istotne konsekwencje socjologiczne. Konsekwencje te są następujące: a) kapłan stanowi instytucję kulturową, w tym sensie i znaczeniu, że istotą jego działalności jest stały kontakt z Bogiem (bóstwem). Uznanie realnego istnienia Boga (bóstwa) stanowi warunek przyczynowy wszystkich atrybutów kapłana. Kontakt kapłana z Bogiem (bóstwem) ma charakter ciągły i regularny. W tym celu kapłanowi jest potrzebna swoista charyzma, łaska spontaniczna lub nadana „odgórnie” z wyższego urzędu¹⁸. Kult, któremu kapłan przewodniczy, jest wyeksponowany instytucjonalnie spośród innych wytworów kulturowych. Fakt ten wymaga od kapłana znajomości teologii i sprawności typowo praktycznych; b) kapłan bywa określany jako zespół ról społecznych, uwarunkowanych historycznie i zależnych od aktualnych potrzeb Kościoła. Realizacja tych ról ma istotne znaczenie zarówno dla samej instytucji Kościoła, jak i dla jego poszczególnych struktur, a zarazem nie jest ona obojętna dla samego kapłana i dla ludzi wierzących, żyjących na co dzień we wspólnotach parafialnych i rodzinnych.

III. Istota i składniki roli społecznej księdza parafialnego

Socjologia religii nie interesuje się sakramentalnym charakterem kapłaństwa hierarchicznego lecz widzi w kapłaństwie tym jedynie instytucję religijną i społeczną, bada empirycznie instytucjonalny wymiar zawodu księdza, upatrując w nim rodzaj (typ) faktu społecznego. Socjologiczne ujęcie kapłaństwa rzutuje na rozumienie i interpretację roli księdza w parafii i w grupie świeckiej. W aspekcie socjologicznym można więc zapytać, co rzeczywiście stanowi istotę roli społecznej księdza, jakie są jej składniki i jak kapłani realizują tę rolę w codziennej praktyce parafialnej i we własnym życiu prywatnym?

Rola społeczna kapłana jest wielorako uwarunkowana, zależna od różnych czynników. W szczególności zaś jest ona zinstytucjonalizowana w postaci pewnych schematów działania, utrwalonych w społecznościach religijnych. W przeszłości podstawą jej instytucjonalizacji były nie tylko wymagania i normy kościelne, lecz także wymogi tradycji i zwyczajów lokalnych. Stąd w rzeczywistości rola kapłana była wówczas szer-

¹⁸ Por. J. Wach: *Socjologia religii*. Warszawa 1961 s. 313: „Często autorytet w sprawach doświadczenia religijnego nie zależy od specjalnego przygotowania, ćwiczenia i zawodowych kwalifikacji, lecz od częściowo, jeśli nie całkowicie, indywidualnego charyzmatu (daru łaski)”.

sza niż określały ją przepisy kościelne. Ponadto, w ciągu wieków uległa ona licznym zmianom i ewolucji do tego stopnia i zakresu, iż połączyły się w niej podstawowe i drugorzędne zadania kapłana, jakie wykonywał on wtedy w grupie religijnej. Opisy tej ewolucji znajdujemy w klasycznych dziś już dziełach socjologicznych¹⁹, które uwalniają nas na skalę i wagę tego procesu.

Istota roli społecznej księdza wynika bezpośrednio z religijno-instytucjonalnego lub z religijno-społecznego wymiaru kapłaństwa. W tym bowiem wymiarze mieści się podstawowe przeznaczenie księdza, jego misja religijna i zakres przydzielonych mu hierarchicznie kompetencji, zakres jego władzy kapłańskiej, którą realizuje we wspólnocie parafialnej, podległej mu z woli biskupa. Oznacza to, że ksiądz, odgrywając własną rolę w grupie religijnej, nie działa we własnym imieniu, z własnej tylko woli, lecz działa tam przede wszystkim z woli Kościoła instytucjonalnego, z woli swego biskupa i wykonuje zadania wynikające z zawodu kapłańskiego. Zatem z religijnego punktu widzenia można powiedzieć, iż ksiądz jest „reprezentantem” Boga we wspólnocie ludzi wierzących. Natomiast z socjologicznego punktu widzenia wychodząc, można stwierdzić, iż ksiądz jest wysłannikiem (emisariuszem) władzy kościelnej, przedstawicielem Kościoła „całościowego” we wspólnocie parafialnej. Wspólnota ta jest podstawową strukturą tegoż Kościoła, w której realizuje on własne zadania statutowe. Na tej podstawie ksiądz działa oficjalnie w grupie religijnej, odgrywając swoją rolę wielopłaszczyznowo, spełniając funkcje religijne i świeckie, które składają się na tę rolę, jak i wykonując systematycznie własne obowiązki zawodowe oraz obowiązki wynikające ze stanu duchownego.

Rola księdza zawiera w sobie składniki historyczne, uznawane w Kościele za ważne i zawsze aktualne, zaś przez antropologów i teologów oceniane jako powszechne. Składniki te są następujące: udzielanie sakramentów, organizowanie kultu, głoszenie i nauczanie zasad ewangelicznych, administrowanie wspólnotą parafialną i zarządzanie jej dobrami materialnymi oraz środkami ekonomicznymi. Składniki te wynikają z samej funkcji religii, albo — biorąc pod uwagę instytucjonalny punkt widzenia — z funkcji jednoczenia duchowego i wytwarzania grupy, z solidarności i harmonii ogólnoludzkiej²⁰. Inaczej jeszcze mówiąc, rolę społeczną księdza tworzą te funkcje, które spełnia on w grupie religijnej, stanowiąc zarazem o jej integralności jako zwartej całości. Różnorodność tych funkcji świadczy o złożoności i znaczeniu roli społecznej księdza we wspólnocie parafialnej, jako podstawowej strukturze Kościoła instytucjonalnego.

Jakie są więc te funkcje kapłańskie, które składają się wprost na społeczną rolę księdza w parafii? Socjologowie religii są zdania, że funkcje księży parafialnych można najogólniej poklasyfikować na trzy grupy: a) funkcje podstawowe — liturgiczno-rytualna, administrowania parafią, charytatywna (dobroczytna), zarządzania dobrami materialnymi i środkami ekonomicznymi parafii; b) funkcje uzupełniające — obej-

¹⁹ Por. F. Znaniecki: *Chłop polski w Europie i Ameryce*, T. 1, Warszawa 1985 s. 14–24; J. Chałasiński: *Młode pokolenie chłopów*, T. 4, Warszawa 1938; J. Fidalski: *Ksiądz — społecznik czy duszpasterz?* „Tygodnik Powszechny”, R. 1960 nr 14 s. 17.

²⁰ Por. W. Goddijn: *Rola kapłana w Kościele...*, dz. cyt., s. 207.

mują różne sfery życia świeckiego: paraliturgiczną, socjalno-ekonomiczną, oświatowo-wychowawczą, zarządzania, kulturalną, rekreacyjną itp.; c) funkcje prywatne — są one uzależnione od samoświadomości i tożsamości duchownej księdza, od jego stosunku do własnych zadań kapłańskich i do etosu kapłańskiego; funkcje te są uzależnione także od nastawienia osób świeckich do kleru i do instytucji kościelnych, od funkcji zawodowych i pozycji społecznych parafian, jak i od ich zaangażowania religijnego i poziomu moralności religijnej i świeckiej²¹.

Podczas odgrywania (realizacji) swej roli społecznej i religijnej ksiądz spełnia funkcje szczegółowe, w zależności od zakresu swej władzy kapłańskiej i stanowiska, jakie piastuje w Kościele z woli własnego biskupa. Funkcje te są następujące: proboszcza lub wikariusza w parafii, nauczyciela religii, misjonarza lub rekolekcjonisty, spowiednika, uczonego i nauczyciela akademickiego, dziennikarza i publicysty itp. Realizacja tych różnych funkcji zależy od władzy kościelnej i od oczekiwań wspólnoty kościelnej, a niekiedy nawet od poszczególnych jej członków. Ksiądz, spełniając różne funkcje w parafii lub w innych strukturach kościelnych, nawiązuje różne styczności z ludźmi. Styczności te umożliwiają zawiązywanie się sieci wzajemnych relacji między kapłanem i parafianami, i na odwrót — między ludźmi i księdzem, czyli wywołują one więzi o charakterze osobowo-rzeczowym, korzystnych dla obu stron tej relacji²². Zakres tej więzi może być jednak zróżnicowany, w zależności od typu interakcji. W jednych interakcjach może ona uzyskać wymiar osobowy, a w innych interakcjach osiągnąć wymiar rzeczowy. Zakres jej jest zależny choćby od sytuacji, okoliczności lub sprawy łączącej księdza z ludźmi, czy też ich z nim, jak i od wielu innych jeszcze czynników. Podstawą charakteru tej więzi jest zadanie, jakie ksiądz wykonuje w danym momencie, nawiązując wtedy i w ten sposób łączność z wiernymi, na przykład w kancelarii parafialnej, w świątyni, przy ołtarzu, w konfesjonale, w sali katechetycznej, na cmentarzu itp. Władysław Piwowski stwierdza, że (...) *zaspokajając potrzeby religijne parafian, kapłan całą swoją postawą niejako dokumentuje, iż to, co czyni, płynie z jego wewnętrznego przekonania. Chodzi tutaj o czynności sakralne, przez które kapłan wraz z całą wspólnotą parafialną ma wielbić, błagać, prosić Boga i jednoczyć ludzi między sobą i z Bogiem*²³. Fakt ten nakłada na księdza wiele różnych zadań, w wyniku czego musi on także podporządkować się woli swej władzy kościelnej, jak i przyporządkować własne życie kapłańskie wspólnocie wiernych i Bogu. Ksiądz, odgrywając swą rolę społeczną i wypełniając misję religijną, czy też swoistą służbę charyzmatyczną w Kościele, pracuje dla wszystkich parafian i dla innych mieszkańców parafii, będąc niejako — jak trafnie ujmuje to E. Schillebeeckx — „wszystkim

²¹ Zob. E. Pin: *La paroisse catholique. Les formes variables d'un système social*. Roma 1965 s. 81–83; W. Piwowski: *Więź z przywódcami religijnymi*. W: Tenże: *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*. Warszawa 1971 s. 273–276; J. Majka: *Socjologiczna analiza duszpasterskiej roli proboszcza*. W: Tenże: *Socjologia parafii*, dz. cyt., s. 176–183; J. Mariański: *Życie parafii*. Wrocław 1983 s. 134–146; J. Baniak: *Religijność wiejska w warunkach ruralizacji i uprzemysłowienia na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*. Kraków 1990 s. 245–357.

²² Por. E. Ciupak: *Kult religijny i jego społeczne podłoże. Studia nad katolicyzmem polskim*. Warszawa 1965 s. 413.

²³ W. Piwowski: *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*, dz. cyt., s. 278.

dla wszystkich”²⁴. W toku swej realizacji rola społeczna wymaga od księdza totalnego (całościowego) zaangażowania i oddania siebie dla dobra wspólnoty religijnej, którą biskup powierzył jego opiece i władzy kapłańskiej, obdarowując go w tym celu własnym zaufaniem i stosownymi kompetencjami.

Trzeba jednak zaznaczyć otwarcie, iż zaprezentowana tu koncepcja roli społecznej księdza ma wyidealizowany wymiar i ogranicza ją do sytuacji społecznej, w jakiej znajduje się konkretny kapłan. W rzeczywistości zaś rola ta, zwłaszcza jej codzienna realizacja, jest uzależniona od zespołu sytuacji w danym kraju, od warunków życia ludzi, jak i od ich postaw wobec duchowieństwa i Kościoła. Przecież nie wszyscy ludzie i nie wszędzie akceptują księży jednakowo, czy też aprobują w pełni ich rolę społeczną i zadania, jakie mają oni do wykonania w grupie religijnej, z myślą o jej dobru ogólnym i zintensyfikowaniu religijności jej członków. Socjologowie są zdania, że w społeczeństwie pretechnicznym lub w okresie kolonialnym kapłaństwo urzędowe stanowiło *par excellence* „drogę” do awansu społecznego i zawodowego. Z kolei w społeczeństwie industrialnym i wysoce zurbanizowanym, w krajach demokratycznych i wolnych politycznie, rozwiniętych strukturalnie i gospodarczo, możliwości awansu społecznego i ekonomicznego ludzi są zdecydowanie szersze zakresowo i głębsze funkcjonalnie. Dlatego też status społeczny księdza w tych, bardziej już nowoczesnych i liberalnych warunkach życia ludzi, przestał być jedyną szansą i metodą awansu społecznego i zawodowego młodych mężczyzn²⁵. Sytuacja ta wskazuje więc na występowanie różnych wariantów roli społecznej księdza w środowisku religijnym i w środowisku świeckim, we wspólnocie parafialnej i we wspólnocie lokalnej — wiejskiej lub miejskiej. W każdym z nich zakres tej roli może być inny — szerszy lub węższy — zbliżony bardziej lub mniej do jej modelu idealnego czy projektowanego.

IV. Wewnętrzny i zewnętrzny konflikt roli społecznej księdza

Ksiądz, wykonując swoje obowiązki zawodowe, jest narażony na podwójny — wewnętrzny i zewnętrzny — konflikt własnej roli w Kościele. Konflikt wewnętrzny roli księdza obejmuje następujące problemy: a) zajmowanie pozycji „ogniwa” łączącego biskupa z wiernymi minimalizuje lub osłabia niekiedy wartość i znaczenie roli księdza, a zarazem przecenia znaczenie władzy zwierzchniej lub rolę laikatu w Kościele. Pozycja pośrednika pociąga za sobą pewną dwuznaczność: kapłan musi niejako usatysfakcjonować obie strony — ma sprostać żądaniom biskupa jako swojej wła-

²⁴ E. Schillebeeckx: *Communicatie tussen priester en leek*. „Nederlandse Katholieke Stemmen”. R. 1963 nr 7–8 s. 210–222.

²⁵ Zob. F. Houtart: *La vocation au sacerdoce comme perception collective de valeurs*. „Archives de Sociologie des Religions”. R. 1963 nr 16 s. 16–17, 42; F. Boulard: *Essor ou declin du clergé français?* Paris 1950 s. 273–274; J.H. Fichter: *A Comparative View of the Parish Priest*. „Archives de Sociologie des Religions”. R. 1963 nr 16 s. 47–48; J. Baniak: *Dynamika powołań kapłańskich i zakonnych w Kościele rzymskokatolickim w Polsce w latach 1900–1994. Studium socjograficzne*. Kraków 1997 s. 24–35.

dzy i oczekiwaniom wiernych jako swoim pracodawcom. Rola ta jest trudna w realizacji i przysparza księdzu wielu kłopotów. Chcąc odegrać ją optymalnie prawidłowo i wykonać poprawnie swoje zadania kapłańskie, ksiądz musi wziąć pod uwagę zarówno potrzeby biskupa, jak i potrzeby wiernych, próbując spełnić ich życzenia i oczekiwania w równej mierze i w równym zakresie²⁶. b) Niektóre cechy zbliżają kapłaństwo do „wolnych zawodów” i do zajęć typowo biurokratycznych, wpływając istotnie na proces realizacji roli księdza w grupie religijnej i świeckiej. Janusz Mariański jest zdania, że w wymiarze biurokratycznym (urzędniczym) ksiądz musi być posłuszny swemu biskupowi, musi akceptować jego polecenia i wykonywać postulaty, co często ogranicza jego inicjatywę i kompetencje, względnie utrudnia proces indywidualizowania kontaktów księdza z parafianami lub zmniejsza jego odpowiedzialność za pracę w parafii²⁷. Mając zaś cechy wolnego zawodu, kapłaństwo urzędowe przynosi księdzu liczne korzyści, gdyż wtedy jego autorytet wypływa z jego kompetencji zawodowych, wtedy działa on elastyczniej, nie licząc się zbyt z centralnymi schematami działania, bez narażania się na zarzut o rutynę i automatyzm. Ponadto, wola edukacji permanentnej, widocznej w ciągłym doksztalcaniu i samokształceniu zawodowym, jak i świadomość bycia potrzebnym grupie religijnej, potęguje w księdzu chęć owocniejszej służby dla poszczególnych parafian, jak i dla dobra całej wspólnoty parafialnej.

Ważna jest tu przestroga pastoralna, jaką adresuje do księży W. Goddijn w swej analizie roli kapłana w Kościele i w społeczeństwie. Autor ten stwierdza otwarcie, iż pogodzenie tych konfliktowych aspektów roli księdza jest najczęściej bardzo trudne i kłopotliwe, a bywa, że zupełnie niemożliwe w praktyce. Próba „godzenia” tych aspektów roli księdza, wywołuje w nim ostry konflikt wewnętrzny, ostry kryzys jego sumienia, narzuca mu „podwójną” moralność, a zarazem potrzebę bycia zwykłym, jak inni ludzie, człowiekiem, który umiałby odnieść się z dystansem do swego kapłaństwa i do swej roli w grupie religijnej, do piastowanego przez siebie stanowiska w Kościele²⁸.

Nasuwa się pytanie, czy ten wewnętrzny konflikt roli księdza jest praktycznie rozwiązywalny? Literatura przedmiotu informuje, że stanowiska socjologów religii i teologów pastoralistów w tej kwestii są kontrowersyjne, a niektórzy nawet odrzucają z góry taką możliwość. Ten pogląd podzielają także niektórzy psychologowie religii i psychologowie społeczni. Na przykład Traugott Lindner jest zdania, że (...) *kontakty duszpasterskie kapłana z wiernymi stwarzają a priori sytuację pełną sprzeczności, która właśnie powoduje konflikt sumienia (...), a nie może on realizować dwóch dyrektyw swego sumienia*²⁹. Widzimy jasno, iż autor ten podkreśla dystans między kapłanem a światem, w którym on sam tkwi i który ogranicza go zarazem w szerokim zakresie. Tymczasem ksiądz musi (winien) koniecznie „być człowiekiem pośród ludzi”, jeśli chce właściwie odegrać własną rolę społeczną w Kościele i dobrze wykonać zadania nało-

²⁶ Zob. E. Schillebeeckx: *Communicatie tussen priester en leek*, dz. cyt., s. 211–212.

²⁷ J. Mariański: *Patologia kierownictwa parafialnego*. W: Tenże: *Żyć parafią*. Wrocław 1984 s. 158–208.

²⁸ W. Goddijn: *Rola kapłana w Kościele...*, dz. cyt., s. 210–211.

²⁹ T. Lindner: *Beruf und Berufung. Eine sozialpsychologische Untersuchung des Priesterbildes*. W: *Priesterbild und Berufswahlmotive*. Wien 1963 s. 36–78.

żone przez biskupa. Jak więc ma on wykonać to zadanie, żeby sprostać wymogom płynącym z obu stron? Wydaje się, iż odpowiedź jednoznaczna na to pytanie będzie bardzo trudna, a może nawet niemożliwa. Wracamy zatem do punktu wyjścia i widzimy, że rola księdza jest bardzo specyficzna i nieczmiernie trudna do odegrania na scenie życia parafialnego i pozaparafialnego. Skuteczność i powodzenie tej roli zależy także od parafian — od ich nastawienia do księdza, do jego roli społecznej i do zadań z niej wynikających.

Kapłan napotyka również na zewnętrzny konflikt swej roli w środowisku parafialnym i świeckim, wykonując swe codzienne obowiązki zawodowe. Wtedy znajduje się on między dwoma systemami norm i oczekiwań, które są sprzeczne z sobą. Sprzeczność tę ksiądz musi rozstrzygnąć korzystnie dla siebie, mimo, iż często zadanie to jest nieczmiernie trudne. Konflikt ten wywołuje konieczność łączenia dwóch wymiarów roli księdza — religijnego i świeckiego — które wynikają z odmiennych pozycji księdza w grupie religijnej (parafii) i w grupie świeckiej (wspólnocie lokalnej). Konflikt ten jest problematyczny, zwłaszcza na Zachodzie Europy, i mocno komplikuje licznym kapłanom codzienne życie osobiste i aktywność zawodową³⁰. W. Goddijn zaznacza, że Kościół ciągle zabrania swoim kapłanom angażowania się w działalność świecką, jak i uczestniczenia we władzy cywilnej, na różnych szczeblach zarządzania, ponieważ udział ten koliduje otwarcie z podstawową misją religijną księży, z ich religijnym powołaniem i przeznaczeniem kapłańskim. Ten postulat Kościoła jest kwestionowany w różnych krajach świata, zwłaszcza w tych, w których księża są potrzebni do spełniania ważnych zadań społecznych, politycznych i gospodarczych, choćby dlatego, iż są ludźmi wykształconymi wielostronnie, nie tylko teologicznie³¹. Problem ten socjologowie religii zauważają już także w Polsce, chociaż ma on tu nieco inne podłoże i odmienne, aniżeli tam, przejawy i nasilenie. Nie można jednak nie dostrzegać go lub swoiście neutralizować, powołując się przy tym na fałszywie pojętą „obronę” dobra Kościoła i jego pozycji w kraju.

Zewnętrzny konflikt roli księdza nie musi jednak przybierać ostrych form przebiegu. Współcześnie liczni księża obierają dla siebie drugą pozycję społeczną obok pozycji w Kościele, z myślą o uwolnieniu się od wewnętrznego konfliktu własnej roli. Decyzję taką ułatwia im duszpasterstwo parafialne, zwłaszcza specjalistyczne, niejednokrotnie akceptowane lub zalecane przez władze świeckie. Z drugiej strony zaś sytuacja ta ułatwia tym księżom odstępowanie od podstawowej roli kapłańskiej, a co najmniej przyczynia się do traktowania jej jako drugoplanowej w odniesieniu do roli świeckiej w społeczeństwie. Łączenie tych różnych ról w praktyce może powodować trudności życiowe tym księżom, którzy realizują równocześnie swoje powołanie kapłańskie i powołanie świeckie. Dotyczy to choćby tych księży, którzy łączą pracę parafialną z pracą naukowo-badawczą, dydaktyczną w uczelni wyższej, albo z pracą dziennikarską i wydawniczą. Księża ci nie zawsze umieją łączyć bezkolizyjnie i skutecznie służbę kapłańską z zadaniami świeckimi, wynikającymi z drugiego przedmiotu ich zainteresowań. Niekiedy ów konflikt ról jest ukryty, wywołując w życiu księdza

³⁰ Zob. J. van Doorn, C. Lammers: *Moderne Sociologie*. Utrecht 1959 s. 108–109.

³¹ W. Goddijn: *Rola kapłana w Kościele...*, s. 213.

podwójną moralność, łatwo widoczną dla ludzi podchodzących z dystansem do roli księdza i do jego zadań pozakapłańskich.

Wiele trudności przysparza niektórym księżom specyficzny styl i tryb życia kapłańskiego, posłuszeństwo biskupowi, akceptacja norm moralnych przewidzianych dla stanu duchownego, celibat obowiązkowy i samotność, stając się nierzadko podłożem zewnętrznego konfliktu ról, kiedy zestawimy je z udziałem księży w życiu świeckim, przez odgrywanie ról pozareligijnych w parafii lub w zbiorowościach świeckich. Pod wpływem tego konfliktu ról niektórzy księża rezygnują z kapłaństwa i powracają do życia świeckiego w małżeństwie i rodzinie, spełniając wówczas jedynie funkcje świeckie, na przykład jako uczeni i nauczyciele akademicki, dziennikarze, policjanci, handlowcy, nauczyciele szkolni itp. Role te okazały się atrakcyjniejsze dla tych księży, pokonały konflikt ich sumienia i konflikt tożsamości kapłańskiej, kryzys ich powołania kapłańskiego i dlatego sami preferowali je nad rolę kapłańską, dokonując ponownego wyboru własnej drogi życia po rezygnacji z kapłaństwa³².

Socjologowie religii i teologowie pastoralisci wskazują na liczne Źródła obu konfliktów ról księdza. Podstawowym Źródłem tych konfliktów, ich zdaniem, jest obecna formacja kapłańska alumnów w seminariach duchownych, w których są oni przygotowywani do pracy duszpasterskiej w parafiach. W seminariach duchownych uczniowie zapoznawają się z istotą roli kapłańskiej, z technikami jej odgrywania w parafii, z kompetencjami, jakie będą im przysługiwać jako kapłanom parafialnym, ale równocześnie poznają etapowo specyfikę życia kapłańskiego — jego plusy i minusy, blaski i cienie, udogodnienia i trudności, nie pomijając przede wszystkim cech oryginalnych zawodu księdza parafialnego, nie dostrzeganych w innych zawodach i grupach społecznych, jak choćby celibatu i samotności czy posłuszeństwa biskupowi jako swej władzy zwierzchniej. W seminariach duchownych jest kształtowana ich osobowość kapłańska według modelu kapłana przyjętego w Kościele katolickim, według modelu roli kapłańskiej, uznanej za właściwą w jego strukturach formalnych.

Warto zaznaczyć w tej analizie, iż w obecnym modelu kapłana katolickiego, według którego uczniowie są przygotowywani do życia i służby kapłańskiej w parafii, są wyraźnie preferowane religijne cechy osobowości księdza, religijno-kościelne składniki roli księdza, jego władza kapłańska nad świeckimi i podstawowe przeznaczenie. Formacja seminaryjna alumnów jest jednak dalece jednostronna, słabo akcentuje lub niekiedy zupełnie pomija fakt perspektywy życia i pracy księdza w warunkach społeczno-kulturowych parafii i grupy świeckiej, w warunkach życia katolików świeckich i innych mieszkańców parafii, życia zupełnie odmiennego od schematów życia osób duchownych, do którego przyzwyczajają się uczniowie w wychowaniu seminaryjnym. W formacji seminaryjnej ciągle przypomina się uczniom o tym, że jako księża nie będą mogli angażować się w świeckie życie wiernych, że nie będą mogli odgrywać ról

³² Zob. J. Baniak: *Kryzys tożsamości kapłańskiej wśród księży katolickich w Polsce*. „Przegląd Religioznawczy”. R. 2000 nr 1 (195) s. 53–74; Tenże: *Rezygnacja z kapłaństwa i wybór życia małżeńskiego-rodzinnego przez księży rzymsko-katolickich w Polsce. Studium socjologiczne*. Kraków 2001; Tenże: *Wierność powołaniu a kryzys tożsamości kapłańskiej. Studium socjologiczne na przykładzie Kościoła w Polsce*. WT UAM. Poznań 2000.

świeckich, a jedynie mogą poświęcić się całkowicie wypełnianiu misji religijnej i realizacji swego powołania kapłańskiego. Misja ta jest ukazywana im jednak bardzo abstrakcyjnie, w oderwaniu od realiów życia w parafii, względnie w małym powiązaniu z jego specyfiką, od świeckich jego wymiarów i codziennych problemów, od których nie można uciec czy oderwać się nawet księdzu, jeśli chce on dobrze spełniać swoje obowiązki zawodowe. Tu nie można ignorować warunków cechujących daną wspólnotę parafialną, warunków życia konkretnych ludzi, odrzucając je jako kolidujące ze stanem duchownym i ze specyfiką kapłaństwa opartego na bezwarunkowym celibacie. Znaczący tego zagadnienia wyrażają opinię, iż rozbieżność idei, według której są formowani alumni w seminariach duchownych, z rzeczywistością życia i pracy księdza w parafii, z którą spotykają się od pierwszego dnia swej pracy neoprezbiterzy, wywołuje u nich często podwójny konflikt ról, który nasila się wraz ze stażem pracy kapłańskiej w parafii³³. Problem ten jest znany także większości alumnów w polskich seminariach duchownych, o czym przekonują choćby badania sondażowe wśród pewnego ich odsetka. Alumni ci są przekonani, że zmiana modelu formacji seminarnej, urealnienie jej wymiarów i dostosowanie do obecnych, a nawet przyszłościowych warunków życia ludzi i życia środowisk parafialnych na wsi i w miastach, starsze zapoznanie ich z tymi warunkami i szersze otwarcie się księży na codzienne problemy egzystencjalne ludzi, prawdopodobnie osłabiłoby w dużym stopniu, a może nawet zupełnie wyeliminowałoby ukazany wyżej konflikt ról księdza, a zwłaszcza jego wymiar zewnętrzny. Sytuacja ta wygląda zupełnie inaczej w życiu osób świeckich w tym katolików. Osoby te mają możliwość potrójnego wyboru w swym życiu: zawodu, miejsca pracy oraz małżeństwa i rodziny. Takiej możliwości pozbawiony jest kandydat na księdza i ksiądz katolicki, który właśnie kapłaństwo oparte na celibacie wybrał jako własny zawód, karierę i cel swego życia, niezależnie od typu motywacji, która uzasadnia ten jego wybór. Horyzont jego możliwości i działalności zawodowej ściśle określa włączenie do konkretnej diecezji czy wspólnoty zakonnej. Szukanie pracy „na własną rękę” poza tym miejscem zatrudnienia jest zabiegiem nierealnym, a przynajmniej bardzo trudnym w praktyce, ponieważ koliduje wyraźnie z zasadą posłuszeństwa, jakie ksiądz jest winien swej władzy kościelnej — biskupowi lub przełożonemu we wspólnocie zakonnej. Tym bardziej trudny staje się wybór innego, dodatkowego zawodu, który ksiądz mógłby wykonywać oprócz profesji kapłańskiej w parafii. Możliwość taką uzyskują ci księża, którzy rezygnują z kapłaństwa i powracają do życia w strukturach świeckich; jednak nawet i oni mają nierzadko kłopoty z uzyskaniem wykształcenia i zawodu świeckiego, jak i z „odnalezieniem się” na nowo w życiu świeckim. Natomiast księża trwający w kapłaństwie wyboru tego nie mają i muszą być posłuszni swemu biskupowi czy władzy zakonnej. Z badań wynika, iż zjawisko to jest widoczne także wśród pewnego odsetka alumnów polskich, którzy przechodzą kryzys swego powołania kapłańskiego i wątpią w trafność wyboru kapłaństwa celibatycznego jako własnej drogi życiowej i zawodu. Niektórzy alumni zagłuszają swe wątpliwości zawodowe z różnych powodów i przyczyn i decydują się na kontynuację studiów i formacji kapłańskiej w seminarium duchownym, a w końcu na przyjęcie

³³ Zob. W. Bont: *Roeping als beroepskeus*. „Tijdschrift voor Goestelijk Leven”. R. 1963 nr 3 s. 527.

święceń kapłańskich. Fakty te są częste w środowisku alumnów polskich. Nie oznaczają one bynajmniej, iż kontynuowana w ten sposób („na siłę”) formacja kapłańska eliminuje całkowicie te wątpliwości i lęki zawodowe i powołaniowe u tych alumnów. W ocenie samych alumnów i księży, wątpliwości te pozostają, a następnie odradzają się bardzo szybko tuż po święceniach kapłańskich, kiedy podejmują pracę w parafiach jako młodzi kapłani, albo gdy otrzymują inne zadania w strukturach kościelnych. Nasilenie tych wątpliwości nie pozostaje obojętne dla dalszego trwania księdza w powołaniu kapłańskim. Natomiast zupełnie niemożliwy jest wybór żony, małżeństwa i rodziny przez alumna i księdza katolickiego, ponieważ Kościół obliguje go celibatem. Akceptacja celibatu jest tu konieczna, jeśli alumna chce uzyskać kapłaństwo, a ksiądz trwać w nim dożywotnie i korzystać z praw i przywilejów należnych kapłanom, jako osobom duchownym³⁴. Znając ten problem, Paul Leslie stwierdza, że (...) *wady kościelnego systemu awansu i selekcji są przyczyną rozgoryczenia wielu księży, (...) którzy nie zawsze umieją trafnie rozwiązywać swoje kłopoty życiowe i kapłańskie, napotykać na opór tego systemu zarządzania i kierownictwa*³⁵. Z kolei Donald B. Cozzens dodaje, że zmieniony czy zmodernizowany system awansu i selekcji w Kościele winien brać pod uwagę bardziej niż system obecny skalę potrzeb i predyspozycji osobowościowych oraz poczucia własnej wartości u kandydatów do kapłaństwa, jak i samych księży diecezjalnych i zakonnych. Spełnienie tego istotnego warunku realizacji powołania religijnego w Kościele może zmniejszyć liczbę alumnów i księży przeżywających kryzys swego powołania kapłańskiego, jak i kryzys egzystencjalny, wywołany celibatem i samotnością³⁶. Inaczej jeszcze mówiąc, wady tego systemu są przyczyną wewnętrznego i zewnętrznego konfliktu ról księdza, jakie odgrywa on we wspólnocie religijnej i świeckiej, albo w innych formach służby ludziom w Kościele i społeczeństwie, wywołując nierzadko konflikty jego sumienia i utrudnienia w funkcjonowaniu.

Dzisiejsi księża katolicy również muszą respektować normy etyczne i kanoniczne określające jasno specyfikę i zakres ich roli społecznej i religijnej w Kościele, a zarazem muszą sami zrezygnować z pewnych wartości wysoko cenionych i oczekiwanych w społeczeństwie. Do tych wartości należą bez wątpienia miłość do kobiety, małżeństwo i rodzina. Kandydaci do kapłaństwa i księża katolicy rezygnują z osiągnięcia tych wartości, żeby pełniej i lepiej realizować obowiązki kapłańskie, które składają się na rolę księdza w Kościele katolickim. Rezygnacja ta wcale nie jest łatwa, a wręcz przeciwnie staje się obecnie trudnym wyzwaniem dla wielu księży i dla alumnów przygotowujących się do kapłaństwa w seminariach duchownych. Co więcej, wpływa ona także na postrzeganie i ocenę egzystencjalną kapłaństwa w środowisku katolików świeckich. Wymagania stawiane księżom i surowe normy określające

³⁴ Zob. P. Taras: *Spoleczne uwarunkowania i motywy wstępienia do zakonnego seminarium duchownego*. Warszawa 1972; J. Augustyn SJ: *Wychowanie do czystości i celibatu kapłańskiego*. Kraków–Ząbki 2000; J. Baniak: *Wierność powołaniu a kryzys tożsamości kapłańskiej. Studium socjologiczne na przykładzie Kościoła w Polsce*. WT UAM. Poznań 2000; D. Ranson: *Sexual Abuse. Implications for Initial Formation*. „The Furrow”. R. 2000 nr 4 s. 223–229.

³⁵ P. Leslie: *The Deployment and Payment of the Clergy*. London 1964 s. 187–188.

³⁶ Zob. D.B. Cozzens: *The Changing Face of the Priesthood*. Cleveland 1999.

istotę zawodu księdza katolickiego zawężają obecnie kręgi rodziców, którzy byliby zainteresowani kapłaństwem jako ewentualną drogą życia i karierą zawodową dla własnych synów. Wymagania te są znane także młodym mężczyznom, którzy dostrzegają u siebie cechy religijne, moralne i egzystencjalne świadczące o ich powołaniu kapłańskim, i pod ich wpływem odsuwają myśl o podjęciu jego realizacji i formacji w seminarium duchownym. Nie pozostają obojętne tu także znane młodzieży kryzysy kapłańskie księży i zakonników, jak i krytyczne oceny kleru formułowane w społecznościach świeckich. Zmiany w systemie wartości poszukiwanych w środowisku młodzieży odsuwają coraz bardziej kapłaństwo na dalsze miejsce w hierarchii jej oczekiwań i planów życiowych. Problem ten dostrzegany był już dawno przez socjologów religii i teologów pastoralistów, natomiast dziś zwiększył on swoje rozmiary, zwłaszcza na Zachodzie Europy i w USA. Znając skalę tego problemu w latach sześćdziesiątych minionego wieku, Leo Dingemans pisał odważnie, iż (...) *kapłan i zakonnik są uważani za symbole przeżytków, antywartości czy wartości marginalnych względem wartości uznawanych przez społeczeństwo*³⁷. Autor ten zaznaczał, że w katolickich krajach Zachodu wskazuje się na fakt, iż (...) *ksiądz pozostaje poza ramami normalnych struktur społecznych i zawodowych, a także to, że (...) ksiądz nie ma nic do roboty, a kiedy odprawi mszę, jest wolny i przez pozostały czas spaceruje, odpoczywa lub odwiedza w domu swych parafian*. Z tego powodu potępiało się tam często księży, którzy chcieli wykonywać poprawnie swoje obowiązki zawodowe w parafii lub w innych okolicznościach. Ludzie najostrzej krytykowali wtedy włączanie się księży w osobiste i rodzinne sprawy parafian, czy też w sprawy polityczne państwa. Księża powinni, w ich ocenie, zajmować się jedynie sprawami religijnymi i kultem, do realizacji których są przeznaczeni. To także są warunki określające istotę roli księdza w parafii i w społeczności świeckiej, mogące zarazem zapobiec jej sytuacji konfliktowej. Badacze kapłaństwa są zdania, że spełnienie tych warunków umożliwi księdzu odgrywanie roli kapłańskiej w sposób nowoczesny, z uwzględnieniem różnych warunków życia ludzi, bez narażania się księdza w wejście w sytuację konfliktową, wywołaną z reguły przez kolizję wymagań władzy kościelnej z oczekiwaniami ludzi w parafii, które dotyczą modelu roli kapłańskiej lub stylu życia księży parafialnych³⁸.

Zaprezentowany tu obraz roli księdza jest obrazem modelowym. Obraz ten wynika z analizy systemu normatywnego katolicyzmu oraz z systemu społeczności parafialnej. Model ten, w zetknięciu z praktyką parafialną, przyczynia się, jak zaznaczają jego badacze, do wystąpienia podwójnego konfliktu ról księdza. W konsekwencji rolę tę poprawnie odgrywają jedynie niektórzy księża parafialni, natomiast w sytuacji pozostałych księży realizacja jej napotyka na opory przepisów kościelnych i oczekiwań wiernych. W świetle tych analiz można wnioskować, iż tylko pewien odsetek

³⁷ L. Dingemans: *Le mouvement des vocations sacerdotales et religieuses en Belgique. Les laïcs et les vocations*. W: *Vorstellungen über den Priester (ein Thesenkatalog)*. Essen 1964 s. 34–35.

³⁸ Zob. R. Howe: *Theological Education after Ordination. Making the Ministry Relevant*. Ed. Hans Hofmann. New York 1960 s. 133–169; H. Fleckenstein: *Wie steht der heutige Mensch zum Christlichen Glauben?* W: *Glauben heute*. Ed. J.M. Reuss. Mainz 1962 s. 109–110; J. Wach: *Sociology of Religion*. Chicago 1958 s. 366–367; G. De Vct: *Der Priester man van geloof*. „Analecta Bredana”. R. 1964 nr 2 s. 78–79.

księży wypełnia swoje obowiązki zawodowe i duchowne zgodnie z modelem roli kapłańskiej, który obowiązuje dziś w Kościele instytucjonalnym. Odsetek ich stanowi jednak większość w obecnej populacji księży parafialnych³⁹.

V. Rola społeczna księdza parafialnego w wyobrażeniach katolików świeckich

Jak wyobrażają sobie rolę księdza katolicy świeccy? Jak te ich wyobrażenia ukazują i interpretują socjologowie religii? Pytania te wywołuje powyższa analiza teoretyczna roli społecznej księdza parafialnego. Odpowiedź na te pytania rozszerzy i pogłębi zakres wiedzy o roli i miejscu kapłana w społeczności religijnej i świeckiej.

Z badań socjologicznych zrealizowanych w różnych regionach Polski wynika, że rola społeczna księdza widziana oczami katolików świeckich ma inny kształt i zakres od jej konstruktu formalnego i obrazu samych księży; nadto, rolę tę inaczej nieco postrzegają katolicy wiejscy, a inaczej katolicy miejscy. Katolicy wiejscy rolę tę postrzegają ciągle szeroko i rozkładają ją nie tylko na sprawy religijne i kościelne, lecz także w pewnym zakresie na sprawy świeckie, obejmujące życie osobiste i społeczne ludzi. Z kolei katolicy miejscy i z regionów uprzemysłowionych rolę księdza odnoszą przede wszystkim do spraw religijnych i kościelnych, natomiast sprawy świeckie z reguły wykluczają lub wyłączają maksymalnie spod kompetencji księży. Jedynie niewielkie odsetki katolików miejskich włączają w zakres roli księdza pewne sprawy świeckie, jak choćby obejmujące życie rodzinne parafian — wychowanie dzieci i młodzieży czy religijność jednostek i kręgów społecznych. Takie pojmowanie roli księdza ułatwia często ludziom zawiązywanie lub utrwalanie więzi z księżmi w parafii⁴⁰.

Władysław Piwowarski i Janusz Mariański są zdania, że w środowisku wiejskim poglądy parafian dotyczące księży i ich roli społecznej są w ścisłym związku z typem i charakterem religijności ludowej. Ta religijność odznacza się, ich zdaniem, bardziej rytualizmem niż doktrynalnością. Fakt ten znajduje swoje odzwierciedlenie w postawach i poglądach tych katolików dotyczących księży i ich moralności. Katolicy wiejscy zawsze postrzegali księży praktycznie, czyli interesowała ich kwestia realizacji ideałów ewangelicznych przez księży w płaszczyźnie ich życia osobistego. W ocenie W. Piwowarskiego katolicy wiejscy (...) *obserwując postępowanie księży, w każdym konkretnym przypadku oceniali, czy mają do czynienia z kapłanem »prawdziwym«, z kapłanem »z powołania« lub »bez powołania«, z kapłanem »dobrym« lub »złym«, z »przedstawicielem spraw bożych« czy »własnych interesów« itp*⁴¹. Katolicy wiejscy często uza-

³⁹ Por. *Clergy in Church and Society. Actes de la IX Conference Internationale de Sociologie Religieuse: Montreal 1-4 aout 1966*. Roma 1967; K.H. Pfeiffer: *Heute Pfarrer sein*. München 1966 s. 34-46; H. Küng: *Wozu Priester?* Zürich-Einsiedeln-Köln 1971 s. 69-72; G. Greshake: *Być kapłanem. Teologia i duchowość urzędu kapłańskiego*. Tłum. K. Wójtowicz CR. Wrocław 1983.

⁴⁰ Zob. W. Piwowarski: *Więź z przywódcami religijnymi*. W: Tenże: *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*. Warszawa 1972 s. 271-277; Tenże: *Związek z przywódcami religijnymi*. W: *Religijność wiejska w rejonie uprzemysłowionym*. Warszawa 1977 s. 314-330.

⁴¹ W. Piwowarski (red.): *Religijność ludowa — ciągłość i zmiana*. Wrocław 1983 s. 265-266.

leżnią swoją religijność od cech osobowych własnego kapłana. Z socjologicznego punktu widzenia interesujące jest to, że w środowisku wiejskim księża są ciągle traktowani w podwójny sposób: albo jako „słudzy” poświęceni dla wykonywania różnych czynności religijnych i rytualnych, albo jako „pasterze” parafialni odpowiedzialni za religijność wiernych, za wychowanie religijne młodego pokolenia, za religijność całej parafii. Fakt ten wskazuje na instrumentalne ujmowanie działalności księży, związane z motywacją biologiczno-kosmologiczną i z kwestią eschatologiczną życia ludzkiego. Ponadto, socjologowie religii wskazują na „wspólnotowe” ujęcie roli księdza w środowisku wiejskim, choć jako wspólnoty i grupy typowo lokalnej. Wielu katolików wiejskich traktuje księży instytucjonalnie, jako przywódców parafii, którzy są odpowiedzialni za „całość” spraw dotyczących religijności i moralności wiernych.

Aktualne badania socjologiczne wskazują, że zawód księdza ma nadal duży prestiż w środowisku wiejskim. Dominująca większość rodzin wiejskich nadal pragnie mieć księdza we własnych strukturach. Z badań W. Piwowarskiego wynika, że w rejonie wiejskim Puław średnio 85% respondentów pragnęło mieć księdza w swojej rodzinie. Także katolicy wiejscy z województwa kaliskiego takie pragnienie wyrazili w 90% swej populacji⁴². Interesująca jest motywacja, jaką przytaczali respondenci z Puław i z regionu kaliskiego na uzasadnienie własnej chęci posiadania księdza w swojej rodzinie. Spośród wyróżnionych motywacji na naczelne miejsce w obu przypadkach wysunęły się pobudki prestiżowe (36,9% w Puławach i 43,6% w kaliskim), następnie pobudki religijne (32,3% i 30,9%), w przeważającej większości związane z religijnym życiem rodziny, oraz w niewielkim odsetku (2,4% i 3,7%) pobudki materialne. Dane te oznaczają, że katolicy wiejscy wysoko oceniają pozycję społeczną księdza. Prawdopodobnie dla tych katolików kapłaństwo oznacza nie tyle „zawód”, ile raczej pewien „stan życiowy”, który rzutuje zarówno na osobę w nim się znajdującą, jak i na jej rodzinę pochodzenia. Prestiż i odpowiedzialna rola społeczna od dawna należały do głównych motywów postępowania w środowisku wiejskim, ciągle wywierającym duży i skuteczny wpływ poprzez różne mechanizmy na decyzję wyboru kapłaństwa przez religijnych chłopców. Aktualne badania socjologiczne potwierdzają ten fakt, wskazując jednocześnie, iż jego nasilenie na wsi uległo pewnemu zmniejszeniu. Z kolei wśród motywów religijnych dominują uzasadnienia mające na uwadze potrzeby jednostki wybierającej kapłaństwo lub potrzeby rodziny „wysyłającej” syna do seminarium duchownego. Natomiast nieliczne są motywy, które wybór kapłaństwa uzasadniałyby potrzebami Kościoła, parafii, diecezji, regionu itp. Najrzadziej były wskazywane właśnie potrzeby religijne i kadrowe Kościoła wśród motywów preferowanych przez katolików wiejskich. Fakt ten ma znaczenie o tyle, o ile uwzględnimy termin realizacji badań w Puławach i w Kaliszu, bowiem różnica czasu wynosi 20 lat, a stanowisko ludzi dotyczące tej kwestii pozostało takie samo i wystąpiło w obu przypadkach niemal z identycznym nasileniem. Fakt ten świadczy, jak wskazują badacze z obu regionów, o zaawansowanym indywidualizmie religijnym katolików wiejskich w Polsce, za którym kryje się wyraźnie pobudka religijna — zbawienia wiecznego. Pobud-

⁴² Zob. W. Piwowarski: *Religijność wiejska...*, dz. cyt., s. 281; J. Mariański: *Życie parafii*, dz. cyt., s. 164–166; J. Baniak: *Obraz kapłana w świadomości katolików polskich*. „Colloquium Salutis”. T. 20: 1988 s. 213–236.

ka ta wywołuje u tych katolików zanik poczucia więzi i integracji z całym Kościołem, jak i z Kościołem polskim. Uwaga ta dotyczy znacznego odsetka katolików wiejskich w obu badanych regionach, lecz nie można odnieść jej bezkrytycznie do wszystkich katolików wiejskich w Polsce. Taki wniosek byłby nieuzasadniony.

W przeszłości zawód księdza katolickiego mógł być bardziej atrakcyjny dla mieszkańców wsi z ekonomicznego i socjalnego punktu widzenia. Natomiast dziś sytuacja bytowa wsi i jej mieszkańców uległa poprawie. Badania socjologiczne wskazują, że katolicy wiejscy rzadko wybierają kapłaństwo z pobudek materialnych i ekonomicznych. Ci zaś, którzy pobudkę tę wskazują otwarcie, liczą na wyraźną poprawę swej pozycji materialnej za sprawą kapłaństwa swego krewnego. Katolicy ci wiedzą, że rodziny mające księdza w swym składzie osobowym, są zamożniejsze od pozostałych rodzin. Nawet sami alumni i księża pochodzący z takich rodzin wskazują, iż rodzice lub rodzeństwo „liczyli” na wsparcie bytowe z ich strony jako księży zamożnych i wrażliwych na ubóstwo. Problem ten podnosili już wcześniej polscy socjologowie religii, wskazując na jego zakres w środowisku wiejskim i miejskim. W ich okresie zawód księdza katolickiego dawał ogromną szansę wzrostu stopy dobrobytu dla licznych rodzin wiejskich cierpiących biedę i niedostatek. Ten czynnik dopiero wywoływał, jak wskazują Stefan Czarnowski i Florian Znaniecki, inne pobudki uzasadniające wybór kapłaństwa w środowisku wiejskim, w tym nawet „wzmacniał” jego pobożność i więź z klerem, parafią i Kościołem⁴³.

Inna zupełnie jest pozycja społeczna i autorytet księdza w parafii miejskiej i przemysłowej, nie tak wysoka i stabilna, jak w tradycyjnej parafii wiejskiej. Ocenę taką znajdujemy w licznych badaniach polskich socjologów religii. Z opinii tej wynika, iż w środowisku wysoce zurbanizowanym i industrialnym istnieje ciągle przekonanie, że kapłaństwo to przede wszystkim swoisty „zawód” religijny. Przekonanie to nie pozostaje obojętne na postrzeganie roli społecznej księdza w środowisku miejsko-przemysłowym. W. Piwowarski uważa, iż w parafii miejskiej następuje od lat proces desakralizacji kapłaństwa, która zmierza do rozdzielenia między religijną i świecką sferą w zawodzie kapłańskim. Konstatację tę potwierdzają także inni socjologowie religii, którzy badali ten problem w późniejszym okresie w różnych diecezjach i regionach Polski⁴⁴.

Z badań tu porównywanych wynika, że zmienił się zakres roli społecznej księdza w środowisku miejskim, choćby w uwzględnionym przedziale czasu. Dzisiejszym katolikom miejskim ksiądz już nie imponuje jako autorytet „od każdej sprawy” czy „niewątpliwy autorytet moralny”, lecz imponuje im jako „fachowy duszpasterz” czy jako „specjalista od spraw religijnych”, ale już rzadziej jako „specjalista od spraw

⁴³ Zob. S. Czarnowski: *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*. W: J. Sztumski, S. Czarnowski: *Wybór pism*. Warszawa 1982 s. 366–400; W. Thomas, Fl. Znaniecki: *Chłop polski w Europie i Ameryce*. T. 1. Warszawa 1976 s. 174–288 (*Postawy religijne i magiczne*).

⁴⁴ Zob. W. Piwowarski: *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 314; J. Mariański: *Dynamika przemian religijności wiejskiej w warunkach industrializacji*. Warszawa 1984 s. 214–223; J. Baniak: *Religijność miejska w warunkach ruralizacji i uprzemysłowienia na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*. Poznań 1990 s. 232–240; E. Firlit: *Parafia rzymskokatolicka w Polsce w okresie transformacji systemowej. Studium socjologiczne*. Warszawa 1998 s. 159–194.

duchowych”; zmniejszył się także w tym okresie odsetek katolików miejskich, którzy byli skłonni widzieć w księdzu „jedynego mediatora” między ludźmi i Bogiem, który zapewniałby im stały kontakt z Nim i wypraszał potrzebne łaski. Można więc powiedzieć, że tradycyjny autorytet księdza, cechujący się ekstensywnością i szeroką polaryzacją na wsi, w mieście już nie jest widoczny w takim właśnie zakresie. Tu także nie spotykamy już uniwersalnego spojrzenia na rolę społeczną księdza, a wręcz przeciwnie, powszechny jest tu niemal pogląd wskazujący jasno na ograniczony jej zasięg, obejmujący tylko niektóre możliwości i kompetencje księdza. Katolicy miejscy w Polsce chcą widzieć w księdzu fachowego duszpasterza, który potrafi przejrzeć i zatroszczyć się o pogłębienie ich religijności i ukierunkuje ich postawy moralne. Można jedynie dodać tu konstatację socjologiczną, iż dostrzeżone postawy katolików miejskich wobec księży i ich roli społecznej łączą się ściśle z kontekstem społeczno-kulturowym społeczeństwa przemysłowego i z przemianami mentalności ludzi żyjących w tym społeczeństwie. Kontekst ten ma ściśle powiązania z religijnością ludzi, jak i z innymi sferami ich życia codziennego.

Obraz księdza w parafii miejskiej jest dość krytyczny. Jednakże mimo tej surowej krytyki, nie dostrzega się w nim postaw irreligijnych i jawnie wrogich duchowieństwu. W postawach katolików miejskich widoczna jest życzliwość i troska o dobro księży, katolicy ci chcą, by księża parafialni byli dla nich wzorami moralnymi i dbali o ich religijność. Domagają się od księży bezinteresowności w postępowaniu, wyrozumiałości i wrażliwości na własną sytuację materialną i bytową, chcą też, żeby księża sami żyli według zasad ewangelicznych, które głoszą im oficjalnie w świątyni. Jednocześnie nie tolerują u księży zarozumiałości i pychy, lekceważenia osób świeckich i ich problemów, a przede wszystkim zakłamania moralnego, konsumpcyjnego stylu życia i materializmu praktycznego. Wprawdzie znaczny odsetek katolików miejskich chciałby mieć księdza w swojej rodzinie, to jednak motywy tej postawy świadczą o dość powierzchownym podejściu ich do kapłaństwa. Podobnie jak na wsi, także i w mieście u większości parafian ujawniono w badaniach nastawienie tradycyjne do kapłaństwa, związane z sytuacją rodziny w społeczności lokalnej, a nie z Kościołem powszechnym. Zwiększył się tu także odsetek katolików, którzy nie są zainteresowani posiadaniem księdza w swojej rodzinie. Jeszcze mniejszy ich odsetek pragnie stałych więzi z księżmi parafialnymi, a wzrósł odsetek tych, którzy chcą wręcz, by stosunki te były jedynie rzeczowe i formalne, jak i okazjonalne czy przypadkowe, a nie bezpośrednie i osobowe. Katolicy miejscy pojmują wąsko rolę księdza w parafii i w społeczności lokalnej, niemal tak anonimowo i w sposób zatowizowany, jak wygląda styl i tryb życia w mieście. Nie chcą, żeby księża ograniczali ich wolności w jakikolwiek sposób i ingerowali w prywatność życia. Odważniejszy sposób patrzenia na księdza w mieście nie oznacza bynajmniej całkowitego usunięcia rustykalnych elementów w podejściu katolików miejskich do jego roli społecznej, autorytetu i zakresu kompetencji formalnych. Cytowane tu badania wskazują, iż także w środowisku miejskim i przemysłowym ksiądz nadal jest traktowany w sposób tradycyjny przez znaczny odsetek jego mieszkańców⁴⁵.

⁴⁵ Zob. W. Piwowarski: *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 328; J. Baniak: *Religijność i moralność katolików Kalisza*. „Człowiek i Światopogląd”. R. 1988 nr 8 s. 23–38; Tenże: *Obraz kapłana w świadomości katolików świeckich*. Poznań 1994 s. 127–172.

Badania tu prezentowane wykazały zatem, że dla znakomitej większości katolików wiejskich i dla dużego odsetka katolików miejskich rola księdza parafialnego nie jest ani obojętna, ani tym bardziej obca i zbędna. Katolicy ci w obu środowiskach lokalnych widzą potrzebę tej roli we własnej religijności, a częściowo także w życiu świeckim. Oznacza to duże zapotrzebowanie w obu tych środowiskach społecznych na posługę księdza wynikającą z jego roli religijno-społecznej, którą odgrywa on w parafii. Zakres tej roli jest jednak szerszy w środowisku wiejskim, a zawęża się wyraźnie do spraw religijnych i kościelnych w środowisku miejskim.

Pastoralna teza zakładająca, że najistotniejszym momentem w kontaktach katolików świeckich z duchowieństwem parafialnym jest akceptacja religijnego charakteru posłannictwa kościelnego kapłanów, znajduje swoje potwierdzenie także w postawach i poglądach młodzieży licealnej i akademickiej w Kaliszu⁴⁶ i w innych regionach Polski⁴⁷. Z badań kaliskich dowiadujemy się, że w ocenie 74,4% licealistów i 65,8% studentów ksiądz odgrywa ważną rolę w religijności ludzi, a w pewnym zakresie także w ich moralności. W tej zbiorowości 59,7% respondentów akceptuje rolę księdza bez zastrzeżeń, zgodnie z nauczaniem Kościoła. W ich przekonaniu pomoc kapłana jest potrzebna wszystkim ludziom w parafii, jeśli znajdą się w trudnej sytuacji życiowej, nie tylko religijnej. Opinię tę wyraziło 62,9% licealistów i 51,3% studentów, dodając zarazem, że ksiądz jest *śługą Jezusa i z tej racji nie może pomijać nikogo, kto znajdzie się w koniecznej potrzebie, choćby nie był katolikiem*. Jednocześnie badania te wykazały, że 21,6% licealistów oraz 29,4% studentów uznało, iż rola księdza jest zbędna w religijności ludzi, a już zupełnie wydaje się niezrozumiała w ich życiu świeckim. W przekonaniu tych respondentów, człowiek jest osobą wolną i sam może, jeśli zechce, nawiązać więź z Bogiem, modlić się do Niego, bez pośrednictwa kapłana i instytucji kościelnych. Warto zaznaczyć w tym miejscu, że ci młodzi ludzie, choć formalnie przynależeli do Kościoła katolickiego, nie praktykowali kultu religijnego i nie utrzymywali żadnych styczności z własną parafią i z księżmi; co więcej — sami stwierdzali podczas badań, że nie mają takich potrzeb religijnych i integracyjnych.

Badani licealiści i studenci kaliscy odnieśli się także do strukturalnego wymiaru społecznej roli księdza parafialnego. Na rolę tę składają się liczne funkcje szczegółowe, niezbędne podczas wykonywania różnych zadań duszpasterskich. W ramach tej roli ksiądz spełnia następujące funkcje: celebruje mszę świętą i inne nabożeństwa religijne (30,6%), udziela wiernym sakramentów (19,8%) utrwała wiarę ludzi w Boga i w świętość Kościoła (17,6%), dba o poziom religijności wspólnoty parafialnej (14,7%), kształtuje postawy i przekonania moralne parafian (13,4%), kieruje i zarządza dobrami kościelnymi w parafii (32,4%), troszczy się o bytowe problemy parafian (17,9%). Jakimi sprawami winni zajmować się księża parafialni? W ocenie tych respondentów księża mogą zajmować się następującymi sprawami: wyłącznie religijnymi i kościelnymi (41% licealiści i 44% studenci), religijno-moralnymi (35% i 33%),

⁴⁶ Zob. J. Baniak: *Ksiądz w oczach młodzieży. Obraz kapłana w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej (na przykładzie Kalisza). Studium socjologiczne*. Poznań 1993 s. 216–218.

⁴⁷ Zob. F.W. Wawro: *Postawy religijne młodzieży szkół średnich — akceptacja roli księdza*. W: W. Piwowarski, W. Zdaniewicz (red.): *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*. Poznań–Warszawa 1986 s. 224–226.

świeckimi (18% i 15%), nie ma takich spraw (5% i 7%). Ogółem jednak 72% licealistów i 64% studentów objętych badaniami w tym mieście uznało, iż rola księdza w parafii, w życiu ludzi religijnych jest ważna i potrzebna, że ksiądz, spełniając różne funkcje w parafii, jest osobą znaczącą w jej strukturach i w życiu jej członków.

Warto zwrócić uwagę na to, jak rolę księdza postrzegali młodzi Polacy 30 lat temu, którzy obecnie są już osobami dorosłymi i zapewne wielu z nich włącza swoje potomstwo w życie religijne Kościoła katolickiego. Chcąc ukazać adekwatnie tę sytuację, posłużę się wynikami badań socjologicznych Stefana Dobrzanowskiego z 1973 r. Autor badania swoje zrealizował wśród 300 uczniów szkół średnich w województwie krakowskim, obejmując nimi poziomy religijności tych respondentów, w tym ich nastawienie do księży parafialnych i do instytucji Kościoła. Pytał ich także, jak postrzegają i rozumieją rolę społeczną księdza w parafii i jakie funkcje włączają w jej strukturę? W wyniku tych badań S. Dobrzanowski konstatuje, iż 72,3% jego respondentów akceptuje całkowicie rolę księdza, zgodnie z oczekiwaniami Kościoła, natomiast 21,7% zakwestionowało ją i odrzuciło jako zbędną w religijności ludzi; pozostali z tej grupy (6%) nie zajęli stanowiska w tej kwestii. Badani uczniowie wskazali na liczne funkcje szczegółowe, składające się na rolę księdza w parafii, dzieląc je na dwie grupy ogólne: kultowe (29%) i świeckie (63,6%), pozostali (7,4%) nie wskazali takich funkcji⁴⁸. Podobnie rolę księdza postrzegała 30 lat temu młodzież w Kielcach, pytana przez Władysława Świądka o jej istotę i składniki. W uznaniu tych respondentów na rolę księdza składają się następujące funkcje: nauczyciela zasad wiary religijnej (56,6%), celebransa mszy i innych nabożeństw kultowych (2,9%), szafarza sakramentów (10,8%), kierownika sumień penitentów (29%), natomiast pozostali (0,7%) wymienili funkcje świeckie⁴⁹. O konieczności roli księdza, złożonej z wielu funkcji, w religijności ludzi mówili też uczniowie szkół średnich z województwa lubelskiego badani 20 lat temu przez Franciszkę Wandę Wawro. Pogląd ten wyraziło tu jednomyślnie 74,5% jej respondentów, natomiast 18,6% wyraziło odmienną opinię na ten temat⁵⁰.

Prezentowane tu badania upoważniają do wniosku ogólnego, iż zarówno katolicy dorośli na wsi i w miastach, jak i młodzież licealna i studencka w różnych regionach Polski mają odpowiednią wiedzę dotyczącą kapłaństwa instytucjonalnego w Kościele katolickim, istoty, struktury i znaczenia roli społecznej księdza w parafii i w społeczności świeckiej, jak i w religijności poszczególnych osób wierzących. Dominujące odsetki respondentów w obu grupach społecznych patrzą tradycyjnie na rolę społeczną księdza, niekiedy stereotypowo, czyli ograniczają zasięg jej wpływu do spraw religijnych i kościelnych, a sprawy świeckie z reguły wyłączają spod kompetencji władzy kapłańskiej. Tylko niewielkie odsetki tych respondentów chciałyby, żeby księża ingerowali w ich problemy osobiste i moralne.

⁴⁸ Zob. S. Dobrzanowski: *Młodzież o kapłaństwie i kapłanach*. „Chrześcijanin w Świecie”. R. 1979 nr 2 s. 96–97.

⁴⁹ Zob. W. Świądek: *Postawy religijne młodzieży licealnej a środowisko społeczne. Studium socjologiczne*. Kraków 1974 (mps w PAT).

⁵⁰ Zob. F.W. Wawro: *Postawy religijne młodzieży szkół średnich a akceptacja roli księdza*, dz. cyt., s. 224–226.

Socjologowie religii stwierdzają, że obecnie rola społeczna i autorytet księży parafialnych nie mają już charakteru ekstensywnego i zacieśniają się do spraw i problemów religijnych i w wąskim zakresie do wybranych problemów moralnych. W parafiach wiejskich i miejskich rola ta ma odmienny koloryt i zakres, a kapłani funkcjonują tu adekwatnie do skali potrzeb wiernych, zaś ich zadania zawężają się do religii instytucjonalnej. Księża są duszpasterzami wiernych, lecz w ramach religijności tradycyjnie rozumianej i interpretowanej. Fakt ten oznacza, iż wewnątrz ustalonych schematów działania pracują oni efektywnie i w miarę skutecznie. Natomiast wyraźnie jest dostrzegalna pewna ambiwalencja w płaszczyźnie duszpasterstwa osobowego, indywidualnego. Wśród dzisiejszych katolików polskich nie zauważa się wyraźnego zapotrzebowania na dystrybutywną lub profetyczną rolę kapłana. Być może, iż to sami księża parafialni nie są świadomi potrzeby tej roli we własnych środowiskach lokalnych. Porady księży dla wiernych w sprawach i problemach moralności mają bardzo ograniczony zasięg.

W badanych dotąd środowiskach parafialnych i świeckich księża doświadczają konfliktu swej roli społecznej, który wywołują liczne czynniki. W świadomości katolików polskich, dorosłych i młodych, brak ciągle jasnej typologii funkcji i zadań księży, co wynika ze zbyt szerokiej i mało precyzyjnej definicji roli księdza. Czynniki terytorialny i społeczny odgrywają tu ważną rolę, powodując odmienne wyobrażenie roli księdza u katolików wiejskich i u katolików miejskich. Ponadto, w środowisku miejskim bardziej niż w środowisku wiejskim występuje desakralizacja i demokratyzacja autorytetu księdza. Szybszej ewolucji ulega tu też jego pozycja społeczna, dynamiczniej zmienia się również w mieście prestiż samego zawodu kapłańskiego. W obu zaś środowiskach społecznych katolicy mocniej zwracają uwagę na osobowość księży, jak i na ich kompetencje teologiczne i religijne czy na socjotechnikę kultu religijnego.

Z socjologicznego punktu widzenia trzeba zaznaczyć, iż kapłan może być określony jako zespół ról społecznych, uwarunkowanych historycznie i aktualnymi potrzebami Kościoła. Rola społeczna kapłana nie jest bynajmniej jednolita. Kapłan występuje bowiem w wielu różnych rolach, spełniając liczne funkcje w parafii. W rzeczywistości występuje on w roli filozofa, ponieważ zajmuje się interpretacją świata i sensu życia ludzkiego, wyjaśnia cel tego życia, a własną działalnością kultową nadaje tej interpretacji (hermeneutyce) symboliczną wymowę; w roli stróża prawa naturalnego (Bożego), które odzwierciedla kosmiczny porządek moralny i obrzędowy; w roli mistrza medytacji, modlitwy i kultu, który umie sprawnie posługiwać się narzędziami styczności z Bogiem; w roli organizatora nabożeństw publicznych i religijności indywidualnej ludzi; w roli nauczyciela i wychowawcy obu pokoleń wiernych — dorosłego i młodego; w roli spowiednika, który kształtuje sumienia wiernych, czyli penitentów; w roli lidera grup formalnych — parafii, dekanatu, diecezji, stowarzyszeń religijnych i dobroczynnych oraz w roli kierownika grup nieformalnych, solidaryzujących się z ideologią religijną Kościoła; w roli mediatora i administratora w sprawach typowo świeckich, mających znaczenie w społeczności parafialnej. Zespół tych ról odznacza się dwiema skrajnymi biegunowo cechami — kontemplacją i aktywnym działaniem

w Kościele. Kontemplacja określa kapłana instytucjonalnie, a aktywność zawodowa określa go funkcjonalnie⁵¹. Henri Nouwen, pytając jakim powinien być kapłan w nadchodzącej przyszłości i jakie cechy będą najważniejsze w modelu kapłana ery ponowoczesnej, stwierdza otwarcie, że klarowna odpowiedź na to pytanie znajduje się w zredefiniowanej koncepcji roli kapłańskiej. Operacjonalizując tę rolę, dodaje autor, iż ksiądz, chcąc sprostać oczekiwaniom wiernych i żądaniom Kościoła obecnej ery, powinien być nade wszystko wyrazicielem i przewodnikiem życia wewnętrznego ludzi, następnie człowiekiem umiejącym współczuć każdemu człowiekowi będącemu w potrzebie, a wreszcie być krytycznym kontemplatykiem lub kontemplatywnym krytykiem dla (wobec) własnych wiernych w parafii. W tych ocenach mieszczą się inne, ważne także cechy i działania kapłana, niezbędne w jego wielofunkcyjnej pracy duszpasterskiej w parafii i w społeczności lokalnej. Młode pokolenie katolików, bardziej zagubione życiowo i zarazem bardziej wymagające niż jego rodzice i dziadkowie, oczekuje od kapłana poważnego podejścia do swoich problemów i potrzeb, bez zbędnego moralizowania i autorytarnego traktowania, przywrócenia religii ważnego miejsca w hierarchii własnych potrzeb egzystencjalnych, ukazania swoich problemów życiowych w perspektywie religijnej i duchowej. Te oczekiwania może spełnić, zdaniem Nouwena, kapłan dobrze przygotowany profesjonalnie, mądry życiowo, odważny duchowo, uporządkowany moralnie, rozumiejący sens obecnych znaków czasu, symbolizujących język Stwórcy skierowany do dzisiejszego człowieka, wrażliwy na troski i cierpienia ludzi, umiejący kochać ich bezinteresownie i szanujący ich wolność, żyjący osobiście według zasad wynikających z kontemplacji Ewangelii, a te i inne jeszcze składniki jego osobowości tworzą w efekcie jego rolę społeczną i warunkują jej skuteczność w parafii. Dzisiejszy świat i człowiek stawiają odmienne wymagania Kościołowi i jego kapłanom, mając nadzieję, iż wywiążą się z nich w pełni i zgodnie z ich oczekiwaniami⁵². Wydaje się, iż cechy i działania księdza wskazane przez Nouwena, to jedynie nowocześnie ujęte lub należycie zinterpretowane podstawowe funkcje tworzące jego rolę społeczną i religijną, którą on odgrywa we wspólnocie parafialnej. Rola ta nie traci na swej aktualności w obecnym okresie, a utrzyma ją także w przyszłości, jeśli ksiądz potrafi być kontemplatywnym krytykiem nadchodzącego czasu i interpretatorem problemów życiowych ludzi w nim egzystujących; to tyle i aż tyle, jako system wymagań, co jest stawiane księdzu przez pokolenie ery ponowoczesnej.

Zawód księdza i jego rola w Kościele powinny przekraczać barierę czasu i pokoleń ludzkich, czyli powinny znajdować swoich kontynuatorów w postaci nowych powołań duchownych i kapłanów. Perspektywa ta obwarowana jest wieloma czynnikami, wśród których znajdują się sami kapłani parafialni czy zadania wykonywane przez nich w różnych okolicznościach życia kościelnego. Księża, odgrywając własną rolę społeczną i religijną w parafii, stają się sami czynnikiem wpływającym istotnie na proces rekrutacji kandydatów do kapłaństwa. Właściwa realizacja tej roli w parafii, wsparta

⁵¹ Por. E. Ciupak: *Kult religijny...*, dz. cyt., s. 397–398; G. Greshake: *Być kapłanem...*, dz. cyt., s. 128.

⁵² Zob. H. Nouwen: *Zraniony uzdrowiciel. Kapłan we współczesnym świecie*. Poznań 1994 s. 47–58.

poprawnie rozwiniętą i dobrze funkcjonującą osobowością księdza, może przyczynić się skutecznie do wzrostu liczby mężczyzn zainteresowanych kapłaństwem jako własną drogą życia i zawodem. Badania naukowe potwierdzają istotną zależność statystyczną między tymi zmiennymi lub czynnikami powołań i dynamiką ich realizacji⁵³. Kapłan jest określonym typem roli społecznej i wzorem osobowym człowieka, na którym mogą opierać swoje nadzieje młodzi adepci kapłaństwa, próbujący odnaleźć własne miejsce w życiu i w Kościele. Kapłan sam niejako definiuje ciągle na nowo własną rolę społeczną i religijną, od niego też zależy w dużej mierze jej skuteczna realizacja w konkretnych warunkach życia społecznego ludzi, jak i odbiór i ocena lokalna, on sam wpływa również na wzrost lub spadek własnego autorytetu w środowisku kościelnym i świeckim. W rzeczy samej takie właśnie są podstawowe warunki dynamiki i efektywności roli księdza, jako modelowego funkтора Kościoła instytucjonalnego, znaczącego istotnie w strukturach społecznych i religijnych. Ksiądz musi mieć pełną świadomość istoty i warunków skuteczności swej roli w obu tych wymiarach społecznych — religijnym i świeckim.

⁵³ Zob. J. Baniak: *Dynamika powołań kapłańskich i zakonnych w Kościele rzymskokatolickim w Polsce w latach 1900–1994. Studium socjograficzne*. Kraków 1997; Tenże: *Powołania kapłańskie w Polsce w okresie dwudziestolecia pontyfikatu papieża Jana Pawła II (1978–1998)*. „Studia Paradyckie”. T. 9: 1999 s. 219–269; Tenże: *Socjografia niekapłańskich powołań zakonnych w Polsce w latach 1900–1994 na tle statystyki powołań w świecie*. „Poznańskie Studia Teologiczne”. T. 10. Poznań 2001 s. 339–376.